

Педагогічний дискурс, випуск 15, 2013

postgraduate education of primary school teachers in Ukraine (period from the second half of the XX-th century till nowadays). The contemporary state of the given problem, content and character of pedagogical periodicals publications in the defined period has been analysed; the role of primary schools teachers in the professional development has been determined; principles and criteria of such analysis have been specified; groups of sources in native professional periodical press of Soviet and post Soviet periods in education development in Ukrainian society have been characterized.

Key words: periodical professional publications, literature basis of researches, postgraduate education, primary school teachers, history of development.

Дата надходження статті: «25» вересня 2013 р.

УДК 37.035.6

В.В.ПРИСАКАР,

кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Кам'янець-Подільський)

Національно-культурні витоки процесу виховання у школярів міжетнічної толерантності

У статті розкрито роль національно-культурних цінностей народу у процесі виховання міжетнічної толерантності. Процес виховання міжетнічної толерантності розглядається як формування інтегративно-особистісної властивості людини, що ґрунтується на пізнавальному, емоційно-оцінковому, поведінково-діяльнісному компонентах. Опираючись на науково-методичні джерела та результати дослідження, проведені у загальноосвітніх школах Хмельницької та Чернівецької областей автором обґрунтовано необхідність спрямування виховного процесу на формування ціннісної сфери індивіда шляхом використання потенціалу національно-культурних цінностей народу і розвиток на цій основі позитивних мотивів щодо діалогу культур.

Ключові слова: міжетнічні відносини, толерантність, національні цінності, культура, соціалізація особистості, етнічні групи, національні витоки, етнічна спільність, етнокультура.

Постановка проблеми в загальному вигляді... У сучасних умовах реформування національної системи освіти важлива роль належить національно-культурним цінностям кожного народу. Зумовлено це тим, що неможливо забезпечити належний розвиток особистості, якщо не сформувати у неї розуміння, повагу до представників інших етносів, чия культура має ряд спільних та відмінних ознак. У «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» зазначається, що освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур [3]. Водночас, сучасна освіта повинна бути спрямована на «формування особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, зберігає і продовжує українські культурно-історичні традиції, шанобливо ставиться до рідних святинь, української мови, історії, а також до культури всіх національностей, що проживають в Україні, виявляє культуру міжетнічних і міжособистісних стосунків» [2].

Культура, як феномен, в межах якого функціонує менталітет, заслуговує уваги з точки прояву її структурних елементів. Необхідно зазначити прояви об'єктивного духу даного народу, щоб порівняти їх з іншими, породженими іншою культурою й іншим менталітетом. Культурні витоки, що характерні для суспільства, ми можемо впевнено означити як особливі настанови менталітету. При цьому всі складові змісту освіти можуть бути поділені на зовнішні (мінливі), внутрішні (сутнісні). Традиційно визнані складові культури. Саме на цьому рівні протистоять і взаємно впливають один на одного різноманітні соціальні організми (групи, сім'ї і ін.). До зовнішньої (найбільш помітної, а тому, на перший погляд, найактуальнішої) сфери культури належать звичаї і обряди. Розуміння особливостей реалізації різноманітних компонентів культури в соціально-історичній дійсності, в різних цивілізованих межах повинно супроводжуватися розумінням об'єктивності цих проявів, їх історичної обґрунтованості і доцільності. Цей рівень розуміння необхідний для утвердження принципу толерантності в сучасній освіті.

Усе людство в цілому й кожен етнос окремо є носіями трьох, що головним чином відрізняються одна від одної, культур. Перша культура відображає моральні, естетичні, світоглядні уявлення людини, Друга культура є відображенням етнічних, класових, історичних, соціальних уявлень особистості. І, на сам кінець, третя культура представлена моральними, духовними, науковими, релігійними пошуками індивіда, є вираженням взаємозв'язку людського «я» із глобальним простором і часом. Без усвідомлення складного багаторівневого характеру культури кожного етносу

і культури людства в цілому, її природи, об'єктивно існуючої ієрархії неможливо усвідомити і зрозуміти особливості сучасного життя, далекого минулого, а також майбутнього.

Аналіз досліджень і публікацій... Розуміння сутностей категорій «національні витоки», «національно-культурні цінності» ґрунтуються на основі теорії цінності. Теорія цінності як самостійний розділ філософії започаткований в кінці XIX – початку XX століття, але кожна доба зробила свій своєрідний внесок у подальшу її розробку. Деякі аспекти цієї проблеми досліджувалися філософами, істориками, соціологами, психологами, педагогами тощо. Теоретична розробка проблеми національних цінностей займає значне місце у дослідженнях природи етносу та нації М.Бердяєва, Ю.Бромлея, Л.Гумільова, Г.Касьянова, С.Макарчука та інших.

Питання національно-культурних витоків ми знаходимо у наукових працях ідеологів української державності В.Винниченка, М.Грушевського, Д.Донцова, В.Липинського, М.Міхновського та ін., історико-публіцистичних та літературних дослідженнях проблеми становлення і розвитку української національної ідеї, особливостей ментальності українців В.Антоновича, Г.Ващенка, О.Воропая, І.Огієнка, А.Свідницького тощо. В історії педагогіки питання взаємодії загальнолюдських і національних цінностей та їх реалізації розглядаються у працях М.Драгоманова, С.Русової, Г.Сковороди, Б.Ступарика, В.Сухомлинського та інших. Дослідження про місце і значення національних витоків у виховному процесі розкриваються у низці сучасних психолого-педагогічних досліджень. (І.Бех, М.Боришевський, А.Бойко, О.Вишневський, П.Ігнатенко, М.Стельмахович, В.Струманський, та ін.).

З позиції української державності, ідеалів та норм загальнолюдських цінностей проблеми взаємовідносин, співжиття людей різних етносів приділяли значну увагу Г.Ващенко, В.Винниченко, Б.Грінченко, М.Грушевський, М.Драгоманов, А.Кримський, В.Липинський, І.Огієнко, К.Ушинський та ін. Досить актуальним є думки Г.Ващенка. Звертаючись до питань культурної взаємодії різних народів, він, зокрема, зазначав: «Нація може шанувати і зберігати свої традиції, але не зупинятись на них, а йти вперед, не замикаючись у вузькі рамки своєї традиційної культури, брати від інших народів їх кращі здобутки, органічно переробляючи їх відповідно до інтересів і психології свого народу. Чим більше в кожного народу можливостей розвивати свою національну культуру, тим різноманітнішою і багатшою буде загальнолюдська культура. Народ засвоює здобутки інших народів органічно, відповідно до своїх потреб і національних властивостей, що й забезпечує нормальний розвиток національної культури» [1, с.37].

На сучасному етапі розвитку української наукової думки проблема толерантності є досить актуальною, хоча не можна сказати, що вона належить до найбільш розроблених. Достатньо буде зазначити дослідження О.Швачко (феномен толерантності як соціальної цінності та системи стосунків у малих групах молоді), Ю.Іщенко (історико-філософський аспект проблеми толерантності), Т.Клищенко (формування в учнівської молоді міжетнічної толерантності). Стосовно проблематики про місце і роль національних цінностей у вихованні в учнів загальноосвітніх шкіл міжетнічної толерантності, то даній проблемі у наукових працях приділяється ще недостатньо уваги. А більшість публікацій, які з'явилися, головними чином, за останні 5-7 років, присвячені вивченню феномену міжетнічних відносин у цілому, або частково торкаються проблеми у рамках позакласної і позашкільної діяльності.

Формулювання цілей статті... Мета статті – є науково-методичне обґрунтування значення національно-культурних витоків у процесі виховання у школярів міжетнічної толерантності.

Виклад основного матеріалу... У сучасній довідковій літературі термін толерантність трактується досить широко. Так філософський енциклопедичний словник дає наступне визначення толерантності: «Толерантність – від лат. *tolerantia* – терпимість – термін, що ним позначають доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних) [9, с.642]. Соціологічний енциклопедичний словник розділяє значення терміну толерантність на: 1) терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, думок, вірувань; 2) відсутність або послаблення реагування на несприятливі фактори в разі зниження чуттєвості до їх дій [4, с.370]. Український педагогічний словник дає визначення толерантності як терпимості до чужих думок та вірувань [8, с.332].

На наш погляд, найближче підійшли до визначення толерантності стосовно політичного аспекту цієї проблеми вітчизняні політологи – автори «Енциклопедичного політологічного словника». Вони поки-що єдині дали визначення толерантності, а саме: «Толерантність – різновид взаємодії та взаємовідносин між різними сторонами – індивідами, соціальними групами, державними, політичними партіями, за якого сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, позиціях та діях. Поява терміну «толерантність» у політичній теорії й практиці характерна саме для сучасного світового співтовариства, коли люди (у т.ч. держ. і політ. діячі) все більше розуміють необхідність установації цивілізованих, дружніх взаємовідносин між різними народами і країнами [4, с.352].

Як феномен, характерний і необхідний для всього суспільства в цілому, толерантність є складним та багатограним явищем і проявляється по-своєму у різних галузях життєдіяльності людини. На нашу думку, однією із сфер, де виховання толерантності займає провідне місце, є галузь міжетнічних відносин. Міжетнічна толерантність, виступаючи зосереджувачим вираженням відношення носія певної етнічної ідентичності по відношенню до інших мов, культур і т.д., водночас є невід'ємною складовою частиною національної самосвідомості в цілому, оскільки, як форма виявлення відношення певної особистості, вона не може існувати абстрактно, без реального носія – суб'єкта етнічних та міжетнічних відносин. Виходячи із вище зазначеного, міжетнічну толерантність можна визначити як сукупність психологічних установок, почуттів, певної суми знань і суспільно-правових норм, відображених через закони і традиції, а також світоглядно-поведінкових орієнтацій, які передбачають терпиме («сприйнятлив»), позитивне ставлення представників якогонебудь етносу (в тому числі – на особистісному рівні) до інших етносів, етнічних груп, їх мови, культури, традицій, звичаїв, норм поведінки тощо.

У нашому розумінні міжетнічна толерантність не може бути зведена лише до терпимого ставлення до представників інших етносів та етнічних груп. По-перше, міжетнічна толерантність являє собою процес, який включає як емоційно-психологічні норми, почуття, так і широкий спектр знань, інформаційних уявлень про інші культури, мови, і, накінець, позитивні поведінкові установки, погляди стосовно до всього іншоетнічного. По-друге, міжетнічна толерантність, як феномен, не вичерпується лише терпимим ставленням, тому саме для визначення цього явища і вибраний термін латинського походження. Адже зміст поняття толерантності не обмежується виключно терпимим ставленням та принципами загальнолюдської моралі, які проявляються у повазі та обов'язковому дотриманні прав усіх народів, вона включає також усвідомлення відмінностей, взаємозв'язку і єдності різних етнокультур, знання про мови, культури, традиції, походження різних народів, зокрема тих, з якими здійснюються безпосередні контакти.

Характер міжетнічних відносин є результатом розвитку загальнолюдської культури та історії. Загальнолюдські норми відносин мають етнічну специфіку, яка формується соціально-історичним досвідом того чи іншого народу, і відображені в особливостях їх національної культури, звичаях, традиціях, етикеті та ритуалах. На основі аналізу та узагальнення сутності, змісту поняття «міжетнічна толерантність» у працях згаданих вище авторів, зазначимо, що названа категорія не просто сума її складових частин, здебільшого позитивного характеру, що належить до названої сфери, а поняття інтегроване, що об'єднує складні її далеко неоднозначні системи: культура, етнос, толерантність. Варто відзначити, що кожній національній культурі притаманна сукупність особливих рис, ознак, оскільки ментальність, характерний душевний і духовний склад народу не можуть бути однаковими у всіх національних культурах. Так, наприклад, для формування міжетнічної толерантності необхідно враховувати систему характерних для іншого народу засобів, прийомів, принципів комунікації, які утворюють так звану культурну сферу спілкування конкретної етнічної спільності. Тому пробудження інтересу школярів до інших народів, в першу чергу пов'язане з необхідністю глибшого пізнання їх культури. «Самобутні культури, що взаємно доповнюються, є цінними для кожного народу і для всього людства» [7, с.20].

Все вище нами зазначене підтверджує необхідність орієнтації на національно-культурні витоки у виховній роботі, оскільки кожен суб'єкт виховання формується в умовах тієї чи іншої національної культури, і ця культура стає для нього основою для засвоєння важливих людських цінностей, для становлення елементарних основ моральності та духовності особистості. Крім цього, через національну культуру людина прилучається до важливих матеріальних і духовних цінностей. Саме останні не виступають самі по собі, відокремлено у національній чи наднаціональній формі, а завжди виявляються і через національне і в національному.

Аналіз різних концептуальних підходів щодо виховання національної самосвідомості та міжетнічної толерантності (З.Гасанов, В.Заслуженюк, Т.Ісламшина, Ф.Харисов та ін.) показав, що за різноманітності підходів до розкриття сутності цих явищ, процес виховання міжетнічної толерантності як інтегративно-особистісної властивості людини ґрунтується на таких визначальних структурних компонентах:

а) пізнавальному (знання історії, культури свого народу, інтерес до історії, мови, культури інших етносів, їх особливостей та проблем розвитку, про сутність і стан національного питання та міжетнічних відносин у країні, регіонах, знання загальноновизнаних правил поведінки при взаємовідносинах з представниками різних етносів, специфічних навичок і умінь спілкування в іноетнічному середовищі і т.п.);

б) емоційно-оцінковому (загальнолюдські, громадянсько-патріотичні характеристики особистості, які проявляються у почуттях, переконаннях, оцінкових судженнях, як позитивних рис: доброзичливості, чуйності, ввічливості, співчуття, стриманості, поступливості та ін, так і негативних: байдужості, зверхності, замкнутості, впертості, образливості, зневаги, жорстокості та ін.);

в) поведінково-діяльнісному (наявність ціннісних орієнтацій і установок по відношенню до представників інших етносів, усвідомлення необхідності подолання особистісно-психологічних бар'єрів у процесі міжетнічного спілкування, переважання позитивної мотивації поведінки у взаємовідносинах з ровесниками, що належать до інших етносів.

Відомо, що зміст навчальних курсів історії, літератури, географії, основ правознавства, суспільствознавства та ін. несе значну освітню та виховну інформацію про етноси (народи), особливості їх життя, культури, форми їх взаємин тощо. При правильному науково-методичному спрямуванні навчального матеріалу він може бути активним засобом формування в учнів національної самосвідомості та толерантного ставлення до представників інших етносів та етнічних груп. З цією метою нами вивчався стан викладання у загальноосвітніх школах гуманітарних предметів та їх вплив на формування в учнів міжетнічної толерантності. Вивчення наявного рівня засвоєння знань про народи (етноси), етнічні меншини, міжетнічні відносини проводилось у загальноосвітніх школах міст Хмельницької та Чернівецької областей. Анкетне опитування, бесіди, інтерв'ю проводились переважно у період з 2010-2012 рр. Контрольні і творчі роботи для виявлення контрольного зрізу проводились за згодою керівників загальноосвітніх шкіл спільно з вчителями гуманітарних предметів.

Результати проведеного дослідження показали, що знання учнів з історії українського народу, етнічних меншин, котрі живуть на території країни, в цілому мають поверховий характер. Якщо аналізувати окремі відповіді на питання анкети, то необхідно зазначити, що лише 12,3% учнів 8-10 класів із 340 дали правильні і вичерпні відповіді на питання «Як ви розумієте поняття «гуманізм», «толерантність», «міжетнічні відносини»? Значна частина учнів (43,3%) не дали стверджувальної відповіді на питання «Чи допомагає Вам шкільний курс історії України краще пізнати історію інших етносів, етнічних груп нашої країни?» Відповідаючи на питання «У яких творах української літератури, включених до шкільної програми, є приклади патріотизму, гуманізму і толерантності у міжетнічних відносинах?», учні називають твори Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, І. Франка, М. Коцюбинського, Л. Українки, О. Гончара, О. Довженка та ін., але при цьому 21,4% учнів обізнані з їх змістом, основною ідеєю, характеристикою головних героїв поверхово. Що стосується самого аналізу художніх творів, то лише 14,7% учнів змогли навести приклади міжетнічних відносин як в позитивному, так і в негативному ракурсі, особливості національного характеру, ментальності художніх персонажів, які характеризують їх як представників певного етносу чи етнічної групи.

Загальні висновки про стан виховання у школярів міжетнічної толерантності при вивченні предметів гуманітарного циклу були конкретизовані результатами опитування серед 150 учителів, слухачів курсів підвищення кваліфікації при Хмельницькому та Чернівецькому обласних інститутах післядипломної освіти педагогічних працівників. Із низки відповідей у процесі дослідження відзначимо, що 34,1% учителів вказали, що не ставлять за мету реалізацію на уроках виховних цілей, а роблять акценти на знання учнями навчального матеріалу, передбаченого програмою. Викликає занепокоєння той факт, що більше половини педагогів (56%) відчують великі труднощі у реалізації завдань щодо виховання в учнів 8-10 класів міжетнічної толерантності при вивченні історії, літератури, географії тощо. На запитання «Яким компонентам у практиці роботи з виховання у школярів міжетнічної толерантності Ви віддаєте перевагу?», 28,2% педагогічних працівників назвали вивчення основ наук, 16,8% – позакласну і позашкільну роботу, 7,3% – діяльність дитячих та юнацьких громадських організацій, об'єднань, клубів. Хоча єдність і взаємозв'язок усіх цих компонентів домінує у відповідях 47,7% педагогів, проте такий показник не є гарантом вирішення завдань щодо виховання у школярів національної самосвідомості та міжетнічної толерантності. Результати дослідження, практичний досвід освітян свідчать, що навчальні предмети гуманітарного циклу мають досить потужний потенціал щодо реалізації культурологічного підходу, спрямованого на виховання громадянина, патріота, гуманіста.

Підсумки експерименту дають підстави стверджувати, що, по-перше, недоліки пов'язані з різними підходами вчених-дослідників, методистів до розробки змісту програм, за якими здійснюється вивчення предметів гуманітарного циклу; по-друге – з підготовкою вчителів, які викладають дані предмети; по-третє – із відсутністю сформованої системи викладання, яка б орієнтувала педагогів на діалог культур.

Висновки... Таким чином виховання у школярів міжетнічної толерантності на основі національно-культурних витоків передбачає:

- спрямування виховного процесу у загальноосвітній школі на формування ціннісної сфери індивіда шляхом використання позитивного потенціалу національно-культурних цінностей народу;
- виховання шанобливого ставлення до української національної культури та культури інших етносів і розвиток на цій основі позитивних мотивів щодо діалогу культур;

– формування умінь визначати спільні риси та основні відмінності між культурою українців та культурою інших етносів регіону;

Отже, цілеспрямоване виховання в учнів загальноосвітніх шкіл міжетнічної толерантності на національно-культурних джерелах ми розглядаємо як процес соціалізації особистості, організація якого покликана систематизувати і упорядкувати вплив на школярів етнокультурного та етносоціального середовища, сформувані у них власний позитивний досвід міжетнічних взаємин, нейтралізувати негативні впливи у таких стосунках.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, вихователів, молоді і батьків / Г. Ващенко. – Полтава, 1994. – 208 с.
2. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта. – 24–31 жовтня 2001 р.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ministry@mon.gov.ua.
4. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посіб. [для студентів вищ. навч. закладів]. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.
5. Социологический энциклопедический словарь / Г. В. Осипов. – М. : М-Норма, 1998. – 480 с.
6. Струманський В. П. Народознавство Поділля. Хрестоматія / В. П. Струманський. – Хмельницький : Поділля, 1997. – 432 с.
7. Таланчук Н. М. Идеалы и реальность интерсоциального воспитания: примерная концепция исследования / Н. М. Таланчук // Советская педагогика. – 1989. – № 1. – С. 18–24.
8. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 373 с.
9. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

Анотація

В.В.Присакар

Национально-культурные истоки процесса воспитания у школьников межэтнической толерантности

В статье раскрыта роль национально-культурных ценностей народа в процессе воспитания межэтнической толерантности. Процесс воспитания межэтнической толерантности рассматривается как формирование интегративно-личностного свойства человека, основывается на познавательном, эмоционально-оценочном, поведенчески-деятельностном компонентах. Опираясь на научно-методические источники и результаты исследования, проведенные в общеобразовательных школах Хмельницкой и Черновицкой областей автором обоснована необходимость направления воспитательного процесса на формирование ценностной сферы индивида путем использования потенциала национально-культурных ценностей народа и развитие на этой основе положительных мотивов относительно диалога культур

Ключевые слова: межэтнические отношения, толерантность, национальные ценности, культура, социализация личности, этнические группы, национальные истоки, этническая общность, этнокультура.

Summary

V.V.Prysakar

National and Cultural Origins of the Process of Formation of Pupils' Ethnic Tolerance

The article reveals the role of the national and cultural values of the Ukrainian nation in the process of ethnic tolerance formation. The process of inter-ethnic tolerance education is seen as the formation of human's integrative - personal feature based on the cognitive, emotional and assessment, behavior and activity components. Relying on scientific and methodical sources and the results of studies conducted by the author in secondary schools of Khmelnytsky and Chernivtsi regions, the necessity of focusing of the educational process on the formation of the value sphere of the individual through the use of the capacity of national cultural values of the people and the development on this basis of positive motifs in the context of cultures' dialogue.

Key words: tolerance and national values, inter-ethnic relations, culture, socialization of the individual, ethnic group, national origins, ethnic group, ethnic culture.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.

УДК 392.34(477):371.4»18/19»

Г.В.ПРИХОДЬКО,
аспірантка
(м. Суми)

Відображення традицій виховання статі дітей в українському селянському фольклорі XIX – початку XX ст. (гендерний аналіз першоджерел)

Статтю присвячено дослідженню проблем виховання селянських дітей на основі гендерного аналізу українських фольклорних текстів XIX – початку XX ст. За рахунок критичного прочитання текстів пісень, прислів'їв і приказок, казок та ін., датованих XIX – початком XX ст., встановлено, що вони містили у собі проблеми гендеру (соціальної особливості статі). Розкрито їхній вплив на формування відносин статей у родині в умовах селянського середовища.